

РАДЯНСЬКЕ СУДОЧИНСТВО У БОРОТЬБІ З РЕЛІГІЙНИМИ КУЛЬТАМИ У КРИМУ (20-80-ті роки ХХ століття)

З перших часів свого існування радянська влада для боротьби з релігією та церквою, поряд з методами економічного та ідеологічного тиску, активно використовує правові чинники, зокрема судову систему.

Після масового розстрілу солдат та офіцерів білої армії, які не змогли залишити півострів у листопаді 1920 року, більшовики почали формувати у Криму різноманітні гілки влади, включаючи і систему судочинства, що повинна була надати новому режиму елементи легітимності. Однак правова система, створена на півострові, була додатком радикальної політичної системи, тому що при розгляді багатьох питань суди користувались принципами політичної доцільності, а не моралі та права.

Одним із перших судових процесів, на якому було впроваджено традиційні методи судочинства, став процес над „церковниками”, пов’язаний із звинуваченням керівництва Таврійської єпархії начолі із архієпископом Никодимом у прихованні золотого запасу у період голоду 1921–1922 років. Відкритий судовий процес, що відбувся у Криму у листопаді 1922 року, готувався досить ґрунтовно, але мав він суто політичний характер. Перед суддями було поставлене завдання дискредитації керівництва православної церкви, яка підтримувала патріарха Тихона, та формування у громадській думці позитивного погляду на представників „обновленської” церкви.

Однак ефект від проведення судового слідства не відповідав тим очікуванням, на які розраховували партійні лідери Криму. Незважаючи на те, що судді змогли довести провину архієпископа Никодима у прихованні цінностей у період голоду і він був засуджений на тривалий термін ув’язнення, засобам масової інформації так і не вдалося сформувати в громадській думці негативного ставлення до владики як до лідера «контрреволюції». Навпаки, ім'я архієпископа-мученика привело до консолідації віруючих. Цьому сприяла діяльність на суді „експертів-„оновленців” Ендеки і Красницького. Спостерігаючи за їх

* Катуніна Н.Ю. – старший викладач кафедри культурології Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського, декан факультету по роботі з іноземними громадянами; Катуніна О.В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та політології Кримського юридичного інституту Одеського державного університету внутрішніх справ.

достатньо реакційними і образливими виступами, духівництво і миряни Криму змогли переконатися в тому, що лідери руху „оновлення” настільки далеко зайшли в своїх міркуваннях про необхідність реформування православ'я, що це почало викликати обурення навіть у радикально поміркованих священників півострова. Наслідки процесу були досить руйнівними для ідеологічної машини більшовизму, тому що невдало проведене судове засідання призвело до того, що органи державної влади Криму вимушені були аж до початку літа 1923 року вольовими зусиллями гасити наслідки цього процесу [Катунин Ю.А. Православие Крыма в 1917–1939 годах: проблема взаимоотношений с государством. – Симферополь, 2001. – С.214].

У Криму це було єдине судове слідство над представниками церкви, яке проходило у 20–30 роки ХХ століття відкрито, з використанням системи захисту та обвинувачення.

У період НЕПу більшовики значно знизили свій тиск щодо віруючих усіх конфесій, які діяли на півострові. Це дозволило багатьом громадам суттєво закріпити свої позиції серед віруючих. Однак з другої половини 20-х років м. ст. у Криму знов активізували свою діяльність представники влади, радикально налаштовані щодо релігії та церкви.

Згідно закону “Про релігійні об’єднання” [Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК). – Ф. 3295, Оп. 2, Спр.1736, Л. 76–92], який був прийнятий 8 квітня 1929 року ВЦК та РНК РРФСР, а також інструкції, що регламентувала діяльність релігійних організацій, у СРСР почався тотальний юридичний тиск на віруючих. Впровадження у життя цих юридичних документів дозволяло державі досить активно розправлятися з діючими релігійними громадами і не допускати активного росту нових груп протягом усіх років радянської влади.

Починаючи з середини 30-х років м.ст. судові процеси над представниками багатьох конфесій стали набувати характеру політичних акцій, які проходили у закритому режимі, без представників захисту. З другої половини 30-х років усі судові вирoki виносили так звані „трійки”. У дослідженні протоієрея Миколи Доненка наведено факти терору, який відбувався на півострові щодо представників православної церкви, страчених на підставі вироків радянського судочинства 20-30-х років [Доненко Н.Н., протоієрей. Претерпевшие до конца: Священники Крымской епархии 30-х годов. – Симферополь, 1997]. Так, у 1933 році органами ГПУ Криму був арештований єпископ Кримської єпархії Парфірій Гулевич. 3 січня 1937 року він був засуджений до 5 років адміністративної вислання за межі півострова. 20 листопада 1937 року єпископ Порфірій Гулевич та

єпископ Макарій Кармазін, що знаходився разом із ним на висилках, були знову заарештовані. Їх звинуватили в „антирадянській діяльності” і засудили до розстрілу. Єпископ Порфирій Гулевич загинув 2 грудня 1937 року [Там само. – С. 11].

27 жовтня 1936 року був арештований священник грецької церкви святого Іллі Е. Спиридонов. 9 липня 1937 року особливою нарадою „трійки” НКВС священник Е. Спиридонов був засуджений до 5 років концтаборів на Колимі. Виснажений голодом, холодом і непосильною працею 64-річний кримський священник помер тут 6 грудня 1937 року [Там само. – С. 20-22].

У 1937 році в Криму за вироком „трійок” НКВС розстріляні наступні кримські священники: 5 липня 1937 року був арештований, а 10 лютого 1938 року страчений священник В. Піщулін; 15 грудня 1937 року був арештований, а 14 лютого 1938 року страчений протоієрей Н. Мезенцев. 9 грудня 1937 року був арештований, а 14 березня за рішенням трійки НКВД Криму був розстріляний священник м. Ялти А. Корж. 10 лютого 1938 року за вироком «трійки» був розстріляний 44-річний ієромонах В. Ратних.

8 лютого 1938 року був арештований священник Алуштинського храму Т. Ізотов. Проти нього було висунуто звинувачення в тому, що 12 грудня 1937 року, в день виборів, „з метою зірвати цей захід з 6 ранку і до 12 ночі він проводив богослужіння в церкві і своїми діями прагнув відвернути виборців й підірвати вибори у Верховну Раду”. Разом зі священником у „справі” було звинувачено ще кілька членів „двадцятки”. 15 лютого 1938 року „трійка” НКВС засудила до розстрілу настоятеля Алуштинського храму Т. Ізотова і голову церковної «двадцятки» Г. Пасевича [Там само. – С. 29]. 14 квітня 1938 року за вироком «трійки» загинув священник м. Судака І. Блюмов, а 4 січня 1938 року в Криму загинув протоієрей м. Ялти Д. Кірсанов [Там само. – С. 40].

Політика терору у відношенні до церкви призвела до того, що на початку 1939 року на півострові було закрито храми всіх конфесій, за винятком церкви „Усіх святих”, що діяла на міському кладовищі, а значна кількість віруючих була переселена за межі півострова або депортована.

У період другої світової війни, враховуючи патріотичні позиції, на яких знаходились віруючі більшості конфесій, що діяли у той час в СРСР, радянський уряд створив структури, до функцій яких входило урегулювання відносин між державою та релігійними громадами. 14 вересня 1943 року було засновано Раду у справах Російської православної церкви (РСРПЦ), а 19 травня 1944 року – Раду у справах

релігійних культів (РСРК), які призначали своїх уповноважених у різні регіони країни. Ці органи було створено при Раді народних комісарів СРСР. Керувати ними були призначені співробітники служби безпеки.

Сьогодні можна стверджувати, що протягом десяти років після закінчення війни партійні та радянські органи не проводили активну антирелігійну та атеїстичну роботу, переказавши ці функції на РСРПЦ та РСК, які практично не мали для цього суттєвих повноважень. Держава стала знову активізувати цю діяльність у другій половині 50-х років ХХ ст. лише після того, коли розпочався помітний ріст кількості релігійних громад, які проводили ефективну пропагандистську діяльність серед значних верств населення.

Більш того, значна частина незареєстрованих релігійних громад почала ігнорувати радянські закони, пов'язані з виконанням положень декрету про відокремлення церкви від держави та школи від церкви.

Найбільш активно ці процеси стали розвиватися у середовищі незареєстрованих релігійних громад, насамперед у тих, що вийшли зі складу об'єднання євангельських християн-баптистів.

У 40-і роки державою було ініційовано об'єднання до єдиного центру представників кількох релігійних культів – євангелістів, баптистів, християн віри євангельської-п'ятидесятників та менонітів, що в подальшому призвело не тільки до виникнення непорозумінь та розколів між цими конфесіями, але й стало однією з причин формування жорстких відносин деяких релігійних об'єднань із радянською владою [Катунин Ю.А., Катуніна Е.В. Борьба государства с религиозными культурами в Крыму в 40-60-е годы XX века. – Симферополь, 2008.

Для боротьби з релігійним світоглядом та його носіями у 50-80 роки ХХ століття держава почала використовувати ті ж методи, які було розроблено у 20–30 роки: економічного та ідеологічного тиску, звинувачень у порушенні законів і так далі. Єдина відмінність цього періоду, у порівнянні з 20–30-ми роками ХХ століття, була пов'язана з тим, що у післявоєнні роки у відношенні до віруючих не використовувались смертні вироки, як це було розповсюджено у перші десятиріччя радянської влади.

Починаючи з 60-х років ХХ століття для боротьби з релігією та церквою радянська держава знову почала активно використовувати судову систему. Однак ця діяльність стала більш „демократизованою”, тому що до прийняття карних рішень стали підключатись так звані „товариські” суди.

Перший „товариській” суд, пов'язаний із засудженням віруючих, відбувся у Криму в 1961 році у селищі Ніжньогірському, на якому до

відповідальності було притягнуто керівника групи п'ятидесятників Ф.Г. Гаврилюка за те, що він катував сина, який вступив то лав піонерської організації [Там само. – С. 79]. У 1961 році народний суд Сімферополя позбавив батьківських прав керівника ІПЦ Чуприна, який забороняв дітям відвідувати школу [ДААРК. – Ф. Р. 3295, Оп.1, Спр. 26, Л. 78].

У 1960 році в Кримінальному кодексі з'явилась стаття 142, що передбачала позбавлення волі до 3-х років за порушення законодавства про релігійні культу, а в липні 1962 року її доповнила стаття 227, яка передбачала позбавлення волі до 5 років особам, що “підбурювали” інших громадян до порушення законодавства про релігійні культу.

Слід зазначити, що судові процеси над лідерами багатьох громад носили показовий характер. На процесах завжди виступала велика кількість свідків, які засуджували поведінку віруючих.

З другої половини 50-х років м. ст.. у Криму щорічно проводилося кілька судових процесів над лідерами незареєстрованих релігійних громад. Так, у листопаді 1961 року був призначений суд над одним із керівників громади п'ятидесятників м. Керчі І.Ткаченком. У м. Феодосії було заведено кримінальну справу на керівника п'ятидесятників Ф. Мицу. У Сімферопольському районному суді слухалася справа про діяльність чотирьох прихильників Істинної православної церкви селища Мазанка [ДААРК. – Ф. Р. 3295, Оп.1, Спр. 26, Л. 81].

У 1962 році у Криму було засуджено 9 керівників релігійних громад і активістів, а 11 віруючих, побоюючись арештів, покинули півострів [Там само. - Спр.30, Л. 33].

30 січня 1963 року у клубі курортного селища Кореїз проходив процес над лідером групи п'ятидесятників, робітником БМУ-2 «Ялтастрой» А.І. Могилюком. На суді було присутніх близько 800 осіб, у тому числі й багато віруючих громад християн віри євангельської-п'ятидесятників і євангельських християн-баптистів. У звіті уповноваженого по цьому процесу відзначалось, що «антигромадська діяльність Могилюка, факти морального розтління неповнолітніх, бузувірські обряди, які відбувалися на його квартирі, викликали у присутніх гнів та обурення. Присутні на суді п'ятидесятники і баптисти переконались, що Могилюка засудили не за віру в бога, а за антигромадську злочинну діяльність і судив його не тільки суд, але й громадськість» [Там само. – Ф Р.2647, Оп.5, Спр.1, Л. 33]. А.І. Могилюк був засуджений на 5 років колонії строгого режиму з наступною висилкою за межі півострова.

8-9 січня 1963 року у Керчі відбувся процес над лідерами п'ятидесятників міста В. Д. Хейліком і активісткою громади В. Я.

Буніною. Суд проходив за участю громадського обвинувачувача. Про цей судовий процес уповноважений подає наступну інформацію: «Хейлік і Буніна займалися вербувальною роботою, поширенням сектантського віровчення, вони застосовували виснажливі методи моління. Втягнули у секту школярку Світлану Морозову, 1939 року народження, яка заявила своїй матері, члену КПРС: «Ти комуністка, у тебе вселився сатана» [Там само. – Л. 33].

У 1961 році місцеві органи влади притягли до сплати адміністративних штрафів 9 домогосподарок, що надавали своє житло для проведення молитовних зборів. На підприємствах, у колгоспах і радгоспах, тобто за місцем роботи віруючих, були проведені товариські суди над порушниками законодавства про релігійні культу.

Активізація атеїстичної пропаганди, а також заходи адміністративної й кримінальної відповідальності почали давати результати. Так, якщо у 1962 року на півострові діяло 22 незареєстровані релігійні групи, то у 1963 році їхня кількість скоротилася до 17. Внаслідок заходів щодо припинення «нелегальної» діяльності у Криму у 1962 році 12 прихильників християн віри євангельської-п'ятидесятників зробили заяву про те, що вони відходять від релігії, 47 п'ятидесятників ухвалили рішення щодо приєднання до громад євангельських християн-баптистів.

У 1963 році у Криму знову була проведена ціла низка судових процесів над прихильниками християн віри євангельської-п'ятидесятників.

У 1964 році деякі віруючі стали притягуватися до адміністративної й кримінальної відповідальності за «нестандартні» підходи у справі релігійної пропаганди, зокрема за активне використання аудіозаписів релігійного змісту. Так, у с. Зоркіно Джанкойського району в будинку А. Г. Петрицького стали збиратися групи віруючих чисельністю до 30 осіб для прослуховування закордонних релігійних передач, а у с. Роднікове Бахчисарайського району громада адвентистів свої богослужіння почала проводити з прослуховуванням проповідей, записаних на платівках. У с. Скворцовка, Сакського району приїжджав віруючий Н. Осипчук, який займався вербуванням нових членів громади, використовуючи для цього грамофонні платівки.

У Севастополі віруючі почали не тільки прослуховувати закордонні передачі, але й записувати їх на магнітну плівку, а потім транслювали ці записи на своїх зборах.

У м. Старий Крим у квітні 1964 року був заарештований О. С. Дзюба, який у 1960 році купив собі радіоприймач і почав систематично

прослуховувати передачі «БІ-БІ-СІ» та «Голосу Америки». На підставі цих передач він писав листи й поширював їх серед віруючих [Там само. – Л. 199].

26 березня 1966 року Президія Верховної Ради УРСР прийняла Указ «Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства про релігійні культу», відповідно до якого до категорії порушень були віднесені наступні дії: ухилення керівників релігійних об'єднань від реєстрації в органах влади; порушення правил організації і проведення релігійних зборів, ходів та інших церемоній культу; організація та проведення служителями культу і членами релігійних об'єднань спеціальних дитячих і юнацьких зборів, а також трудових, літературних інших гуртків, груп, що не мають відношення до культу. Ці дії спричиняли за собою покарання у розмірі 50 рублів штрафу, який накладався адміністративними комісіями, що діяли при виконкомах.

Цього ж дня, 26 березня 1966 року, був прийнятий ще один Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення доповнень до статті 138 Кримінального Кодексу Української СРСР», відповідно до якого особи, раніш засуджені за порушення законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, а також організаційну роботу, направлену на здійснення цих діянь, каралися позбавленням волі на строк до трьох років [Там само. – Ф. Р. 3909, Оп. 1, Спр.1, Л. 4].

У зв'язку з питаннями, що виникали в практиці застосування статті 138 Кримінального кодексу УРСР, президія прийняла спеціальну ухвалу, що роз'яснювала які дії вважалися порушенням законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, відповідно до яких наступала кримінальна відповідальність. До них були віднесені: примусове стягнення зборів і обкладень на користь релігійних організацій і служителів культу; виготовлення з метою масового розповсюдження звернень, брошур, листівок і інших документів, що закликали до невиконання законодавства про релігійні культу; здійснення обманних дій з метою збудження релігійного фанатизму в масах населення; організація і проведення релігійних зборів, ходів й інших церемоній, що порушували громадський порядок; організація і систематичне проведення занять з навчання неповнолітніх дітей релігії; порушення в прийомі на роботу або в учбовий заклад, звільнення з роботи або виключення з учбового закладу, позбавлення встановлених законом пільг і переваг, а також інші випадки утиску прав громадян, залежно від їх приналежності до релігії [Там само. – Л. 5].

Ці законодавчі акти у першу чергу були прийняті для протидії представникам Ради Церков Євангельських християн-баптистів, які активізували свою діяльність на початку 60-х років м.ст. й існували до

останніх часів радянської влади. Віруючі цієї течії ЄХБ, які наявні в Україні і сьогодні, відмовлялись не тільки визнавати закони, пов'язані з регламентацією діяльності у СРСР релігії та церкви, але й проводили нелегальні з'їзди, конспіративні богослужіння, активно навчали релігії дітей, для чого створювали спеціальні школи, у підпільних типографіях випускали релігійну літературу.

Ця діяльність істотно суперечила законодавству СРСР, тому лідери цих громад неодноразово притягувались до кримінальної відповідальності, а віруючі, які надавали помешкання, несли адміністративні покарання, сплачуючи досить високі штрафи.

Таким чином, у 20–80-і роки радянське судочинство було одним із активних механізмів негативного впливу держави стосовно релігії та церкви. Добре підготовлені й ефективно проведені процеси, на яких була присутня досить велика кількість віруючих, не тільки виносили суворі кримінальні та адміністративні вироки щодо лідерів та активістів громад, але й мали ефект психологічного впливу на віруючих. Це приводило до того, що відразу ж після проведених судових засідань багато членів незареєстрованих груп переходили у легально діючі релігійні організації, а деякі назавжди відмовлялись від релігії.

О.Бикова * (м. Сімферополь)

ПРОВЕДЕННЯ КАМПАНІЇ З ВИЛУЧЕННЯ ЦЕРКОВНИХ ЦІННОСТЕЙ В ПЕРІОД ГОЛОДУ 1921-1923 РОКІВ

В умовах розвитку України як незалежної держави підвищується інтерес до її історії і особливо до переломних історичних етапів. Одним з таких періодів був голод 1921-1923 років. В цей час особливо гостро виявилися протиріччя між радянським урядом і Російської православною церквою. У 1922-1923 роках ведеться кампанія з вилучення церковних цінностей для допомоги голодуючим, в якій Церква не змогла підвищити свій авторитет за рахунок активної допомоги населенню і яка значно зменшила роль релігії в житті радянських людей. Наслідки цих подій актуальні і сьогодні.

* Бикова О.С. – викладач кафедри філології і гуманітарних дисциплін Кримського інституту інформаційно-поліграфічних технологій Української академії друкарства.